

Науменко Н.С.

*к.е.н., член-кореспондент Академії економічних наук України,
доцент кафедри міжнародних економічних відносин
та управління проектами,
Волинський національний університет імені Лесі Українки*

Naumenko Natalia

*Lesia Ukrainka Volyn National University
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1327-0398>*

Грабко О.І.

*студентка,
Волинський національний університет імені Лесі Українки*

Hrabko Oksana

*Lesia Ukrainka Volyn National University
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7095-7292>*

МАЛЕ ТА СЕРЕДНЄ ПІДПРИЄМНИЦТВО В УКРАЇНІ ТА ЄС: АНАЛІЗ І ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

SMALL AND MEDIUM ENTERPRISES IN UKRAINE AND THE EU: ANALYSIS AND COMPARATIVE CHARACTERISTICS

Анотація. У статті проаналізовано та зіставлено основні показники діяльності малого і середнього підприємництва в Україні, а також деяких країн Європи. Виділено основні проблематичні моменти, з якими зіштовхуються підприємці на загальнонаціональному рівні, так і ті, що пов'язані з рівнем обізнаності та компетенції у веденні підприємницької діяльності. Визначено основні перешкоди та проведено порівняння з деякими країнами ЄС, такими як провідні Німеччина, Італія, Франція, так і тими, чий економічний розвиток досяжний для зіставлення з українським. Розглянуто переваги та недоліки вжиття актуальних заходів із розвитку малого та середнього підприємництва в Україні та за кордоном. Запропоновано зміни та, на думку авторів, важливу систему заходів щодо вдосконалення існуючої в Україні стратегії ведення підприємницької діяльності.

Ключові слова: мале і середнє підприємництво, мікропідприємництво в Україні, розвиток малого бізнесу, зарубіжний дос-

від ведення малого підприємництва, проблеми малого бізнесу в Україні.

Постановка проблеми. Сучасна розвинена економіка ґрунтується на активному розвитку бізнес-середовища. Регіональний та державний менеджмент приділяє малому та середньому підприємству (далі – МСП) велику увагу з позиції унікальних можливостей економічного та соціального розвитку регіонів. Розуміння місця та ролі МСП у регіональному розвитку є еволюційним, воно поступово розширюється, доповнюється світовим досвідом, активним впливом процесів глобалізації, інтернаціоналізації ринків.

Необхідність розвитку МСП та важливість для економіки відображається у його функціях. На відміну від великого малий та середній бізнес має певні переваги, які забезпечують розвиток регіональної економіки країни. МСП не вимагає великих інвестицій, що спрощує процес започат-

кування бізнесу та заповнення необхідної ніші на ринку; мале та середнє підприємництво має здатність більш оперативнo й динамічно розвиватися та швидко реагувати на запити споживачів; МСП є новаторами ідей, джерелом інноваційного прогресу саме завдяки своїй гнучкості; МСП значно підвищують рівень конкуренції на ринку та спонукають підприємців до більш ефективної та якісної діяльності. Підприємства малого та середнього бізнесу мають великий вплив на вирішення проблем зайнятості за допомогою створення великої кількості робочих місць. Окрім цього, МСП є значним джерелом поповнення місцевих та регіональних бюджетів.

У середньому внесок малого та середнього підприємництва у ВВП країн Європи становить 60–70%, а в Україні цей показник становить 15–17% у розділах «податок на прибуток підприємств» та «доходи від власності та підприємницької діяльності». У країнах ЄС функціонує понад 20 млн підприємств МСБ (99% усіх підприємств), які забезпечують 65 млн осіб робочими місцями (70% від усього зайнятого населення) [1].

Світова й вітчизняна практика свідчить, що необхідною умовою успішного розвитку малого та середнього підприємництва є державна й регіональна підтримка, а також сприяння підтримці та стимулюванню розвитку малого й середнього підприємництва. Пріоритетність участі держави у розвитку підприємницького сектору полягає у тому, щоб створювати сприятливі правові й соціально-економічні умови для ефективного розвитку й розширеного відтворення. Основна значущість малого й середнього бізнесу на державному рівні полягає у створенні середнього класу та поліпшенні рівня життя населення.

У Європі питання важливості розвитку та підтримки сектору малого підприємництва почали активно вивчатися та обговорюватися ще у 70–80-х роках минулого століття. Відтоді країни – члени ЄС розробили чітку стратегію розвитку підприємництва, забезпечуючи їх активною дер-

жавною підтримкою у сферах фінансів, податків та регуляторних питань; займають одні з найвищих позицій у світових порівняльних рейтингах; активно розвивають культуру підприємницької обізнаності серед населення і в навчальних закладах; розробляють програми заохочення створення мікро- та малих підприємств [2]. Саме тому необхідно приділяти значну увагу вивченню зарубіжної практики розвитку підприємництва, визначити основні перешкоди та слабкі місця українського підприємницького сектору, проаналізувати та порівняти методи та інструменти державної підтримки МСП в Україні та країнах ЄС задля здійснення подальших досліджень, пошуку рішень та створення сприятливого бізнес-клімату в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню економічної сутності малого підприємництва, його значущості й основних проблем функціонування, державної регуляторної політики підтримки його розвитку присвячено праці багатьох науковців. Відомими вітчизняними дослідниками проблем стану та тенденціями розвитку МСП в Україні займалися такі вчені, як О.В. Манойленко, Д.Г. Лук'яненко, З.С. Варналій, який у своїх працях обґрунтував об'єктивні основи формування та розвитку підприємницької діяльності; Н.М. Заярна та Г.М. Колісник приділяють особливу увагу необхідності впровадження світового досвіду у діяльність сучасних підприємств. Р.Е. Умеров стверджує, що адаптування світової практики розвитку малого підприємництва до сучасних умов українського ринку є одним із провідних завдань, оскільки від підтримки та розвитку малого підприємництва залежить ринкова трансформація економіки України у цілому. У дослідженнях названих учених узагальнено теоретичні засади МСП, проаналізовано досвід МСП у країнах світу, визначено основні проблеми розвитку МСП в Україні, підкреслено проблеми державного регулювання та підтримки МСП в Україні. Розвиток МСП є одним із першо-

чергових пріоритетів уряду України, що закріплено в Угоді про асоціацію України з Європейським Союзом. Проте, незважаючи на значну кількість досліджень щодо діяльності малих і середніх підприємств в Україні та за кордоном, усе ще приділяється недостатньо уваги висвітленню теми зростання ролі МСП у розвитку економіки України, аналізу та порівнянню основних відмінностей у механізмах регулювання та ефективної підтримки підприємств в Україні та країнах ЄС. Тому так важливо приділити увагу вивченню розвитку МСП у країнах – лідерах Європейського Союзу та тих, хто приєднався відносно недавно і чий рівень економічного розвитку можна зіставити з українським. Необхідно провести комплексний аналіз заходів із реалізації Стратегії розвитку МСП в Україні, визначити основні проблеми та недоліки, розглянути можливі альтернативні заходи в країнах ЄС. Такі дослідження дадуть змогу перейняти важливу практику з досвіду економічно розвинутих країн, виробити подальші напрями державної політики щодо МСП в Україні задля вирішення наявних проблем.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Зважаючи на те, що значна увага до МСП, його успіхи й поширення у більшості країн світу пов'язані з його своєрідністю і багатофункціональністю, що свідчить про його вагомий внесок у розвиток економіки та пояснюється необхідністю подальшої ефективної підтримки як на регіональному, так і на державному рівні, залишаються відкритими питання щодо виділення основних проблем цього сектору економіки в Україні, порівняння з розвинутими країнами ЄС та пошуку можливих механізмів для адаптації їх у вітчизняній економіці. Тематика дослідження потребує подальшого поглибленого розроблення. Автори статті ставлять перед собою завдання віднайти та описати основні проблеми та перешкоди для сектору малого і середнього підприємництва в Україні, порівняти основні його

показники з країнами ЄС та розглянути можливі рішення заданих проблем на прикладі зарубіжного досвіду.

Мета статті. Головна мета цієї роботи – охарактеризувати сучасний стан розвитку МСП в Україні, проаналізувати та виділити слабкі та сильні боки актуальних заходів щодо полегшення їхньої діяльності та провести паралелі з європейським досвідом щодо розвитку з метою його застосування в українських реаліях.

Виклад основного матеріалу. Сучасні дослідження сектору МСП показують, що останній відіграє важливу роль у сучасній світовій економіці, формуючи нові тенденції та створюючи інноваційні продукти. Проте, як показує досвід країн із розвинутою ринковою економікою, малий бізнес є ефективним за умови постійної державної підтримки. В Україні малому підприємству хоча і приділяється належна увага, проте фактично не розроблено чіткої концепції і програми розвитку цієї сфери господарювання. Наявні програми і стратегії не підкріплено реальним законодавством, недосконалою є система фінансування та матеріально-технічного забезпечення малого та середнього бізнесу. Окрім цього, існує низка постійних перешкод, які важко піддаються регулюванню з боку держави.

Відповідно до Угоди про асоціацію України та ЄС, сторони зобов'язалися розвивати та зміцнювати співробітництво з питань політики у сфері промисловості та підприємництва і, таким чином, покращувати умови для підприємницької діяльності для всіх суб'єктів господарювання. Таке співробітництво також передбачає особливу увагу до мікропідприємств та підприємств ремісницького типу, надзвичайна важливість яких як елемента економіки України та ЄС також визнається в Угоді про асоціацію.

У ЄС критерії визначення розміру МСП різняться серед країн-членів та можуть застосовуватися під час визначення ставок оподаткування та надання фінансової

підтримки. Своєю чергою, чинне українське законодавство передбачає два підходи до класифікації МСП. Підхід за Господарським кодексом України було імплементовано разом із прийняттям Закону України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні», що за винятком критерію річного балансу більшою мірою узгоджується з підходом, що використовується ЄС, зокрема під час визначення підстав надання державної підтримки та вжиття заходів, спрямованих на розвиток МСП [1, с. 12].

За даними Центру економічного відновлення та Державної служби статистики України за 2020 р., частка мікро, малого та середнього підприємництва в економіці країни становила понад 99%, при цьому 96% із них належали до категорії мікропідприємств, а кількість зайнятих осіб становила 75%, додана вартість, створена бізнесом в Україні, – 63%. Більшість МСП в Україні досі працює у галузі гуртової та роздрібною торгівлі (51,4%), а отже, зосереджена у секторах із низькою доданою вартістю [2, с. 297]. Для цілей статистики серед країн Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), коли важливими є охоплення даними та міжнародна порівнюваність, під час визначення розміру підприємства перевагу віддають користуванню тільки одним критерієм, і цим рекомендованим критерієм є зайнятість. Частка зайнятих у МСП у країнах ЄС коливається в межах від 50% до 80%, проте попри однакові відсоткові показники з Україною євро-

пейський МСП дає більшу кількість реальних робочих місць [2, с. 297].

На підприємства МСП припадає більше половини валової доданої вартості. За період спостережень з 2012 р. їхня частка зростала з 53% до 63%. Причому зростала частка всіх без винятку сегментів із домінуванням середнього бізнесу. Загалом частка МСП в економіці України відповідає показникам Європейського Союзу (які, своєю чергою, відрізняються між країнами, але несуттєво). Проте є один виняток. Якщо в державах ЄС продажі та валова додана вартість розподіляються приблизно порівну між мікро, малими та середніми підприємствами (а у випадку зайнятості на мікро припадає майже половина від загального обсягу МСП), то в Україні домінують середні підприємства [3].

За даними Світового банку, у 2020 р. Україна посіла 64-е місце у рейтингу легкості ведення бізнесу (Doing Business Index 2020). І хоча Україна впевнено продовжує поліпшувати цей показник з 2012 р. (152-е місце), показники провідних країн Європи (Данія – 4; Литва – 11; Естонія – 18; Латвія – 19; Німеччина – 22; Польща – 40) залишаються вище досяжних. Рейтинг складається щорічно та є сигналом для інвесторів, адже інформує про сприятливість бізнес-клімату. Дослідження відбувається за десятьма показниками, серед яких Україна просіла за такими: «кількість отримання кредитів», «реєстрація бізнесу», «забезпечення виконання контрактів», «оподаткування», «вирішення питань неплатоспроможності» [5].

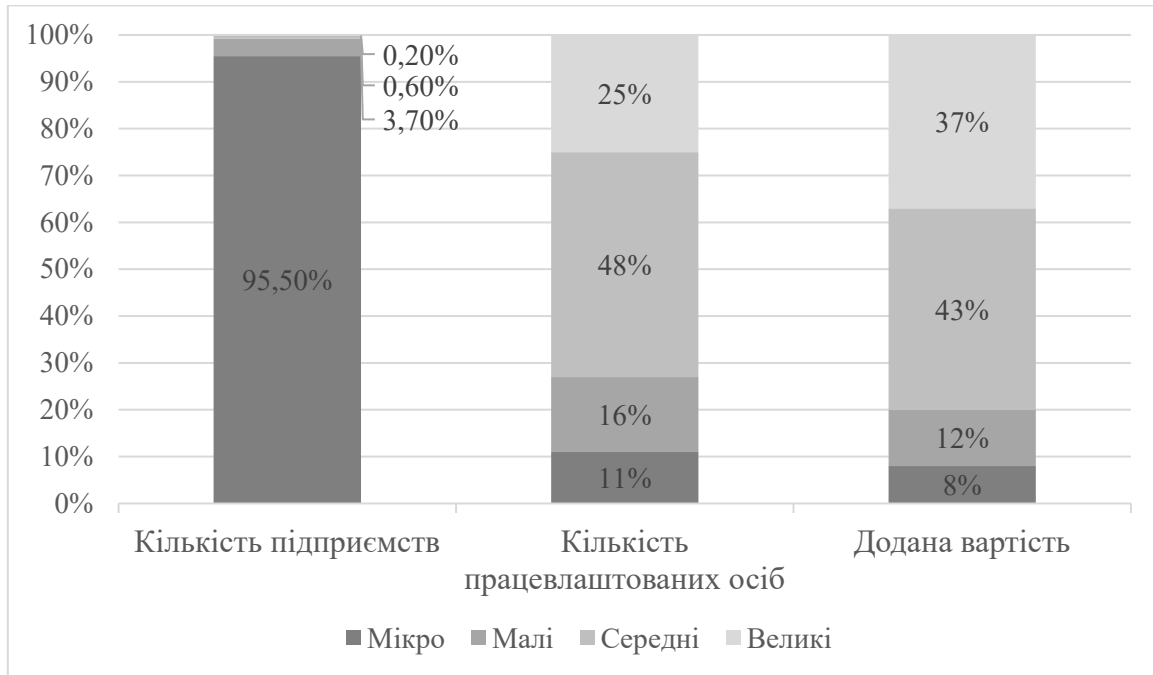
За період із 2012 по 2020 р. спостерігається постійна тенденція до поліпшення

Таблиця 1

Критерії визначення розміру МСП у ЄС та Україні

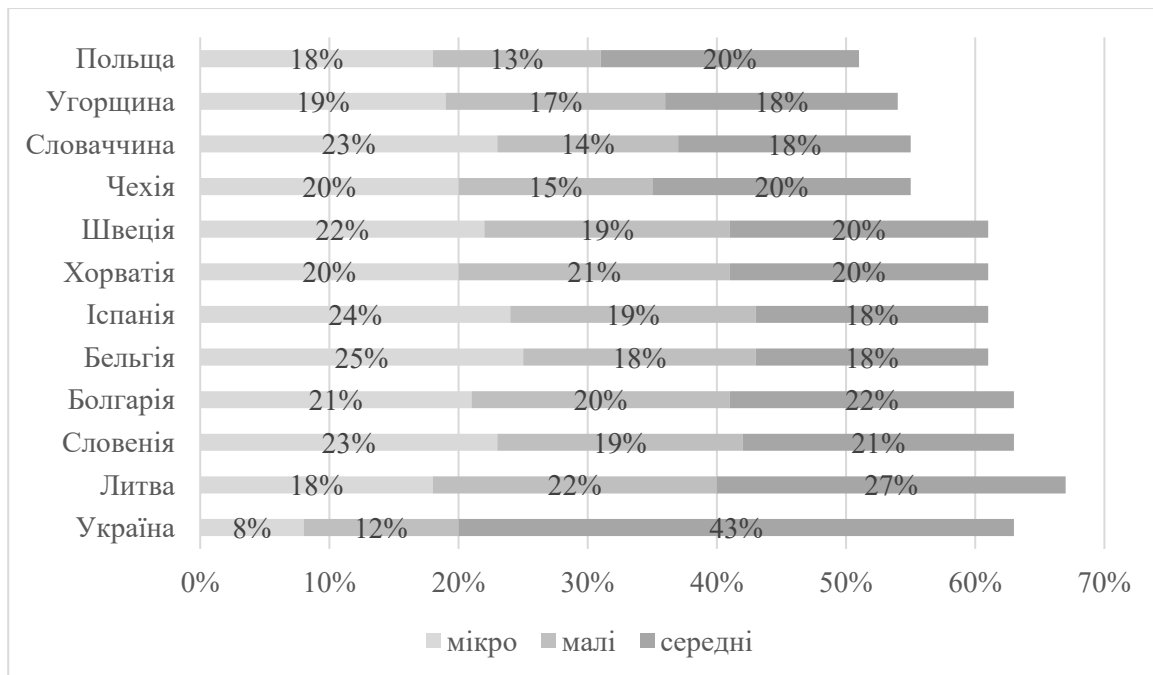
		Мікро-	Мале	Середнє	Велике
ЄС	Працівники, осіб	<10	<50	<250	>250
	Річний оборот, млн євро	<2	<10	<50	>50
	Річний баланс, млн євро	<2	<10	<43	>43
Україна	Середня кількість працівників за календарний рік, осіб	<10	<50	Усі підприємства, які не належать до суб'єктів мікро-, малого та великого підприємництва	
	Річний дохід, млн євро	<2	<10		>50

Джерело: розроблено авторами за [1]

Рис. 1. Частка МСП в українській економіці, 2020 р.

Джерело: розроблено авторами за [2]

Рис. 2. Додана вартість за витратами виробництва підприємств в Україні та ЄС із розподілом на середні, малі та мікропідприємства

Джерело: розроблено авторами за [4]

місця України в рейтингу з 152-го місця у 2012 р. до 64-го у 2020 р. Проте, незважаючи на таке поліпшення позицій, щороку Україна стикається з поширеними проблемами МСП, такими як складність законодавства, корупція, надмірна зарегульова-

ність, брак фінансових ресурсів та високе податкове навантаження, недостатній попит та низька платоспроможність населення, а також низький рівень підприємницької обізнаності серед населення [1, с. 15].

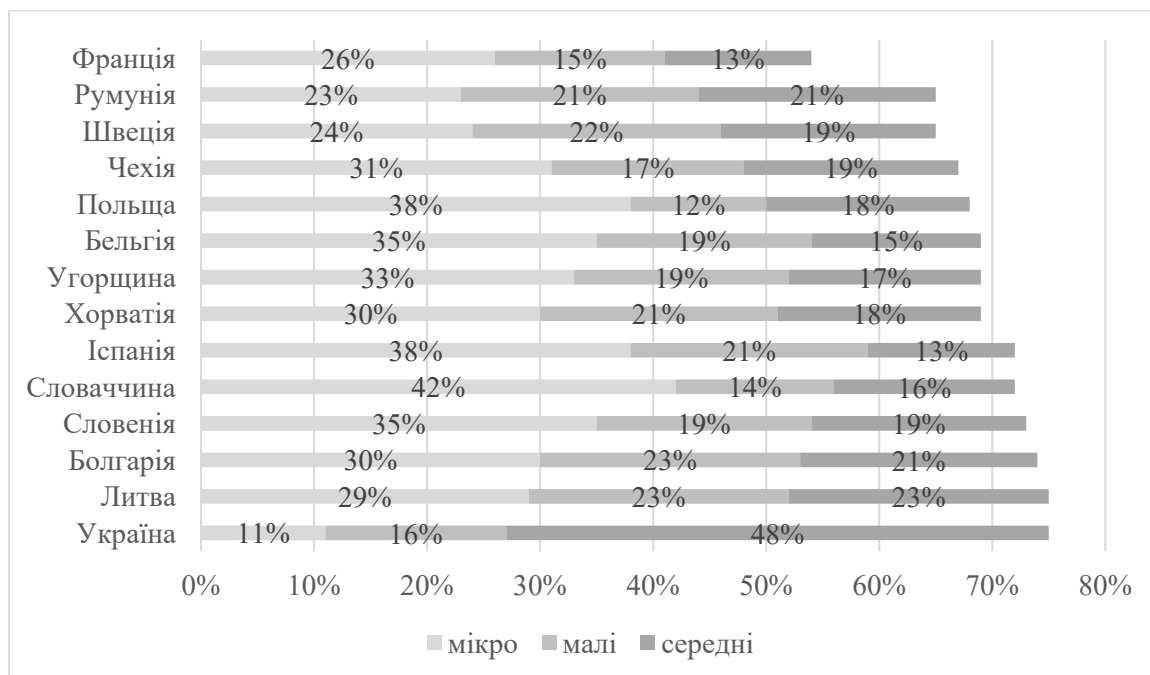

Рис. 3. Кількість зайнятих працівників на підприємствах України та країн ЄС із розподілом на середні, малі та мікропідприємства

Джерело: розроблено авторами за [4]

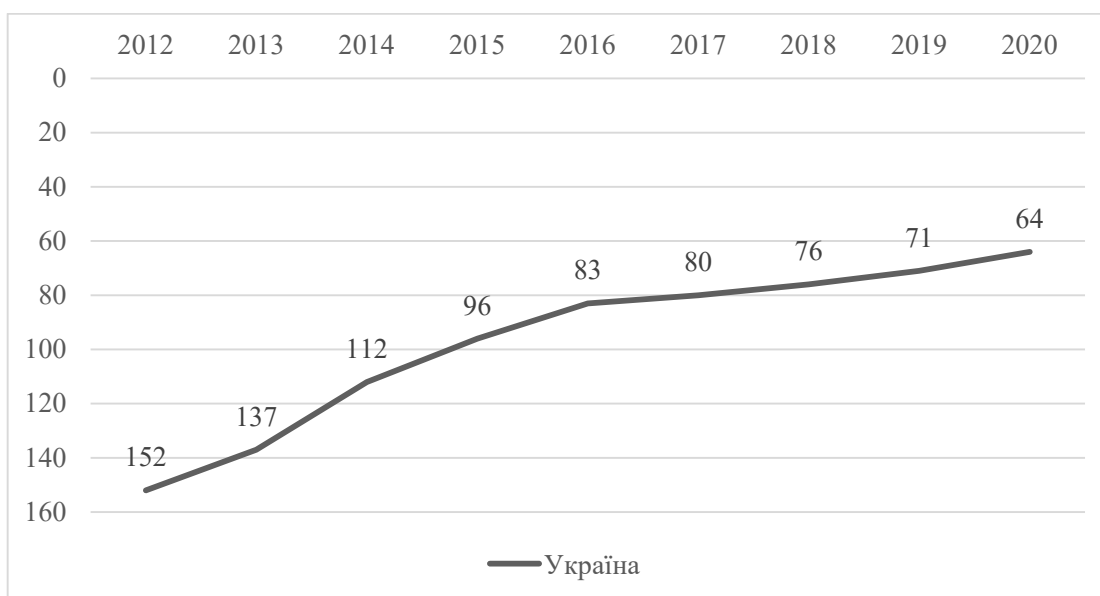

Рис. 4. Україна в рейтингу Doing Business, 2012–2020 рр.

Джерело: розроблено авторами за [5]

Таблиця 2
Україна та країни – члени ЄС у рейтингу легкості ведення бізнесу за 2016–2020 рр.

	Україна	Данія	Швеція	Німеччина	Польща	Франція	Литва	Латвія	Естонія
2016	83	3	8	15	25	27	20	22	16
2017	80	3	9	17	24	29	21	14	12
2018	76	3	10	20	27	31	16	19	12
2019	71	3	12	24	33	32	14	19	18
2020	64	4	10	22	40	32	11	19	18

Джерело: розроблено авторами за [5]

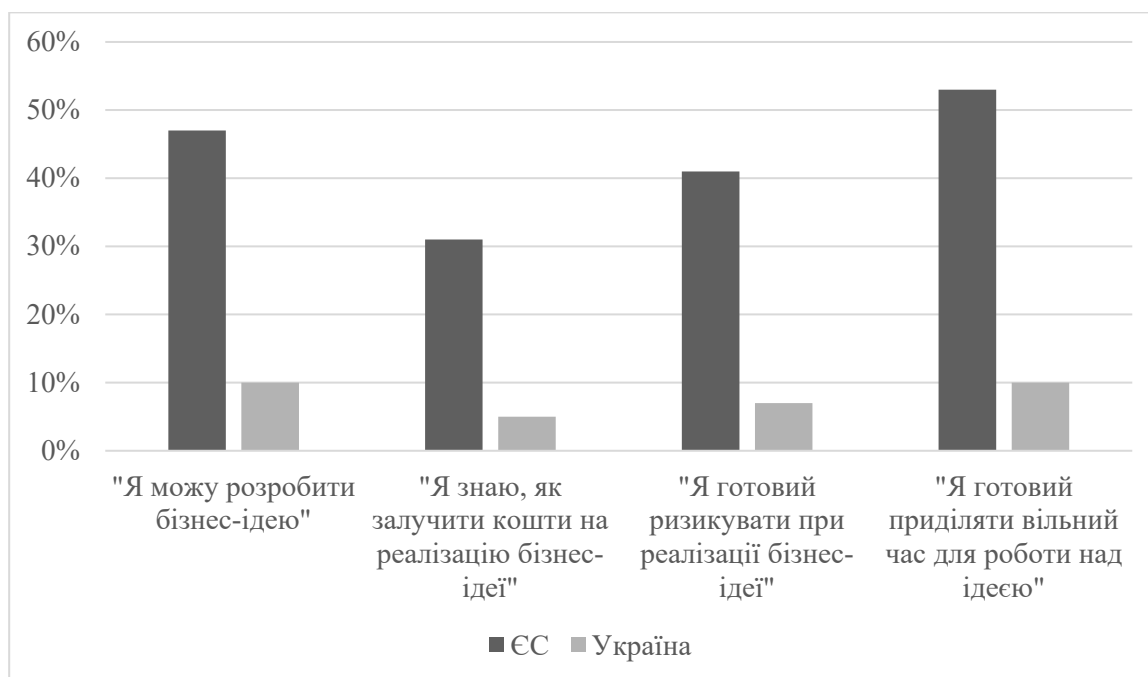
Рис. 5. Найбільші перешкоди для ведення бізнесу в Україні з 2017 по 2020 рр.

Джерело: розроблено авторами за [1]

За результатами Глобального дослідження Amway про підприємництво за 2018 р. (Amway Global Entrepreneurship Report, AGER) українці потребують популяризації навчальних програм та знань, орієнтованих на потреби підприємців. Низький рівень підприємницької культури відображається в результатах опитування, де з тезисами «я можу розробити бізнес-ідею» та «я знаю, як залучити кошти на реалізацію бізнес-ідеї» погодилися 47% та 31% респондентів з ЄС та відповідно 10% та 5% опитаних в Україні. Готовими ризикувати під час реалізації бізнес-ідеї виявилися 41% та 7% відповідно. Такий рівень пов'язаний із браком необхідних компетенцій, невідповідністю освіти потребам бізнесу. Попри це сьогодні в Глобальному рейтингу конкурентоспроможності (Global Competitiveness Index, GCI) за показником «навички» Україна посідає 44-е місце поряд зі Словаччиною (45) та недалеко від Польщі (34). Хоча українські підприємці і вважають вітчизняну освіту неефективною, число компаній, що проводять внутрішні навчальні тренінги, у півтора рази менше, ніж у Європі, а ось рівень здобуття самоосвіти досить високий [2, с. 299].

Попри курс на дерегуляцію для України все ще характерний високий рівень заре-

гульованості економіки. Наявна система перегляду нормативно-правових актів дуже часозатратна, містить надмірне бюрократичне навантаження на бізнес та здійснюється органами, які зацікавлені у збереженні регулювання. Європейським прикладом боротьби з надмірним регулюванням був Акт із питань малого бізнесу (The Small Business Act For Europe), прийнятий у 2008 р. та доповнений у 2011 р. Акт ґрунтується на принципі «спочатку думай про малих». Він покликаний спростити регуляторну політику для малого та середнього бізнесу, ураховуючи вплив законодавчих ініціатив ще на стадії їх зародження. Адаптація регуляторних актів до потреб підприємств забезпечила пропорційність у підходах до регулювання. Для прикладу, мікропідприємства були виключені зі сфери впливу будь-якого регулювання, якщо це лише не було необхідністю [6, с. 311]. У разі якщо все ж вони підпадають під дію регуляторного акту, то до них застосовуються полегшені режими і пом'якшувальні заходи. Механізми реалізації державного регулювання бізнесу в будь-якій країні ґрунтуються на певних принципах. Головними принципами ЄС у сфері регулювання й підтримки малого та середнього підприємництва є зміцнення

Рис. 6. Рівень підприємницької культури в Україні та ЄС за результатами глобального дослідження Amway

Джерело: розроблено авторами за [2]

єдиного внутрішнього ринку, інтернаціоналізація підприємницької діяльності на рівні підприємств, усунення адміністративних бар'єрів і створення єдиного економічного простору шляхом спрощення законодавчої бази. За оцінками експертів Організації економічного співробітництва та розвитку, рівень адміністративних бар'єрів у ЄС має постійну тенденцію до зменшення. Поширеними в країнах Європи є також проекти раціоналізації процесу звітування, ліцензування, сертифікації, проекти збору інформації через один вебсайт, на якому знаходяться всі форми (центр, що працює за принципом «єдиного вікна»). Нині майже всі послуги щодо реєстрації, звітування, фінансово-податкових операцій можуть бути здійснені дистанційно завдяки розгалуженій системі Інтернет-ресурсів, у тому числі Інтернет-банкінгу.

Донедавна в Україні була відсутня цифровізація державних послуг, що робило процедуру сплати податків складною та довготривалою. Проте з початку лютого 2020 р. в Україні запрацював мобільний застосунок та вебсайт «Дія», який дає змогу здійсню-

вати такі операції, як реєстрація бізнесу і ФОП, сплата податків та подача декларацій онлайн. Нині додатком користуються уже понад 10 млн користувачів. У Міністерстві цифрової трансформації зазначають, що до 2024 р. планується перенесення 100% державних послуг в онлайн.

У країнах ЄС поширеною є практика тестування (SME-test) нових законів та ініціатив на початкових стадіях розроблення. У ході досліджень виявляється їхній вплив на малий та середній бізнес, а особливо на мікропідприємства. Такі дослідження проходять кілька етапів, які включають: консультації з представниками малих та середніх підприємств; установлення попередньої оцінки регулювання та визначення того, інтереси яких сторін можуть бути порушені; кількісне вимірювання впливу (оцінка витрат та вигід); розгляд альтернативних механізмів [6].

Згідно з дослідженням, проведеним у ЄС, більшість вважає, що цей тест має реальний вплив на державну політику. Деякі європейські країни, такі як Великобританія та Нідерланди, для того щоб раці-

аналізувати потік нових законодавчих актів та подолати непевність у бізнес-середовищі, визначили заздалегідь установлені дати початку дії регуляторних актів. Тобто всі нові регуляторні ініціативи починають діяти одночасно в один із двох визначених днів на рік. Це робиться для того, щоб обмежити кількість днів, у які підприємства змушені реагувати на нові регуляторні положення, та дати їм змогу зосередитися на підприємницькій діяльності.

В Україні під час підготовки проєктів регуляторних актів органи державної влади також проводять аналіз регуляторного впливу (аналіз витрат і вигід). Відповідна методика затверджена постановою Кабміну у 2004 році, а з 2015 р. уряд запровадив обов'язковість проведення такого аналізу. М-тест дає змогу ще на початку проєктування регуляції визначити, яке навантаження вони нести будуть для бізнесу, зокрема і витрати підприємців на виконання вимог регуляції [6].

На такий крок Кабмін пішов задля реалізації принципу «спочатку думай про малих». В Україні, як і в ЄС, на основі цих розрахунків розробляються зміни процедур регулювання з якомога меншими витратами для малого бізнесу. Застосовуючи таку методику, підприємці можуть своєчасно надати інформацію, а урядовці – оцінити обсяг проблеми і не допустити погіршення умов ведення бізнесу. Роль бізнес-асоціацій у такому разі значно зростає, бо вони можуть впливати на процес ухвалення рішення.

Одним із найбільших тягарів для МСП є оподаткування. В Україні головним стимулом для малого бізнесу є спеціальний податковий режим, частиною якого виступає спрощена система оподаткування. Більшість малих підприємств є платниками єдиного податку, що забезпечує зменшення податкового навантаження та часу на ведення обліку. Підприємства, що перебувають на спрощеній системі оподаткування, звільняються від нарахування, сплати та подання податкової звітності; з податку на

прибуток підприємств; з податку на додану вартість з операцій із постачання товарів та послуг, які функціонують на території України. Проте недоліками спрощеної системи оподаткування є обмеження в оборотах і певних видах діяльності; чисельності найманих працівників; відтермінованість процесу отримання відповіді від податкової служби та незрозумілість часу нарахування та зарахування сплачених податків. Основними заходами щодо сприяння МСБ із боку держави є не стільки зменшення податкового тягара, скільки скорочення витрат і часу на ведення складного фінансового обліку. Саме ж законодавство недосконале і має «лазівки» для ухилення від сплати податків. Звідси й випливає основна проблема, пов'язана зі штучними обмеженнями розмірів доходу підприємства для вибору спрощеної системи оподаткування, а також задіяння інших схем, як от створення на базі одного підприємства двох чи більше юридичних осіб [7].

Рейтинг легкості ведення бізнесу за показником «оподаткування» показує, що з 2010 до 2020 р. Україна значно поліпшила свої показники. Зі 181-го місця за 10 років удалося піднятися до 65-го. За цим показником Україна знаходиться на рівні з Францією (61) та Чехією (53), залишає позаду Польщу (77), але ще далека від Литви (18), Латвії (16), Естонії (12) та Данії (8). Рейтинг аналізує податки й обов'язкові відрахування, які підприємство середніх розмірів має сплатити у відповідному році, а також адміністративний тягар та процеси після подачі звітності та сплати податків [8].

У міжнародній практиці також особливу увагу приділяють спеціальним режимам оподаткування малого бізнесу. У Німеччині, де критерієм класифікації розміру підприємства є кількість працівників, до малих підприємств відносять такі, персонал яких становить не більше 20 осіб. Більшість малих підприємств підпадає під програму регресивного оподаткування, окрім лісової та сільськогосподарської галузей, які взагалі звільняються від податку на

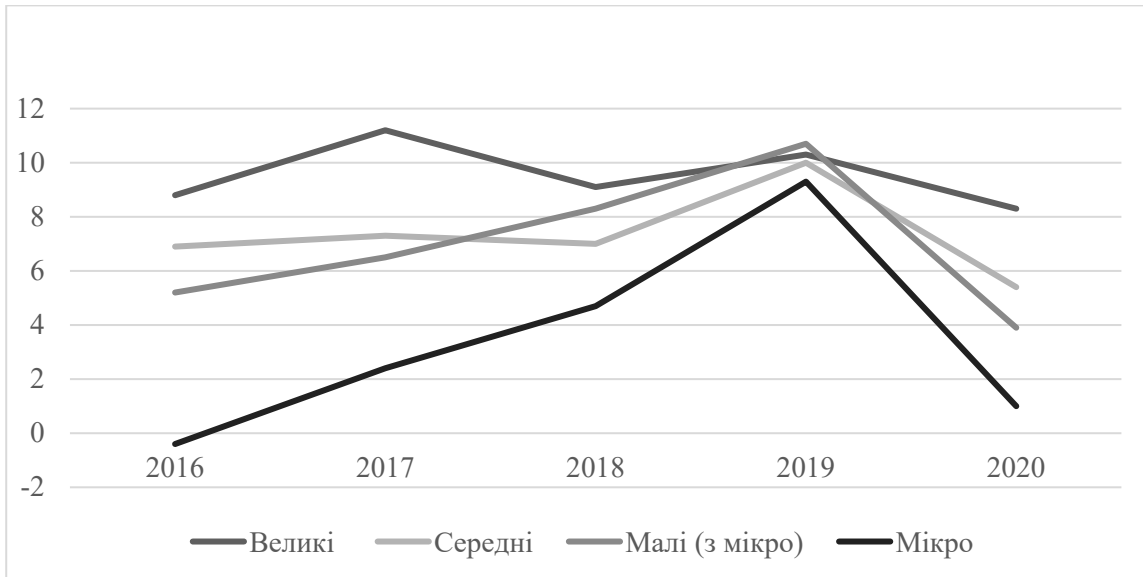
додану вартість. Податок на прибуток у Німеччині становить 45%, але малі підприємства можуть розраховувати на зменшення податку до 19% залежно від сфери діяльності підприємства. цікавим прикладом є Італія, у якій із 1991 р. діє закон щодо стимулювання розвитку та модернізації малих підприємств. Пільговому оподаткуванню підлягають італійські фінансові компанії, які створюються з метою модернізації малих підприємств. Від сплати податку на додану вартість в Італії звільняються фірми – експортери товарів, фірми, що надають міжнародні послуги та пов'язані з ними операції, страхові компанії, медичне обслуговування тощо [7].

Водночас серед країн Центрально-Східної Європи Україна має найнижчий показник за часткою експорту товарів МСБ від загального експорту (23% порівняно із 40–45%), що в першу чергу відбувається через складнощі у веденні міжнародної торгівлі через здійснення митних процедур, проведення розрахунків та особливості податкової системи. За даними Державної служби статистики України, 31% середніх підприємств займаються експортом, 11% – малого та 7% – мікробізнесу [3]. Це пов'язано з ефектом масштабу та трансакційними витратами. Окремим чинником є витрати на пошук покупців та сертифікацію продукції, які є фіксованими та навряд зможуть окупитися за невеликих угод. Існують чинники, які можуть занижувати офіційну статистику експорту. По-перше, частина підприємств може експортувати не напряму, а через великі оптові підприємства. Оцінити поширеність такої практики неможливо. По-друге, частина продукції може відправлятися поштою, формально – від фізичних осіб. Нарешті, не всі сектори економіки виробляють продукцію/послуги, що можуть експортуватися у принципі [4, с. 31]. МСБ мають обмежені ресурси для виробництва товарів із високою доданою вартістю, а розвинені країни, з якими ведеться торговельна діяльність, мають більший попит на сировинні

товари. Через неможливість експортувати та порівняно низький попит на українські товари з високою доданою вартістю за кордоном виробники змушені фокусуватися на збуті продукції на внутрішньому ринку, де виникають інші проблеми: низька купівельна спроможність споживачів, неринковий механізм ціноутворення та конкуренція з великими підприємствами. Відносно малий розмір внутрішнього попиту підкреслює необхідність та важливість створення необхідних умов для ефективного збуту товарів та послуг [2, с. 301].

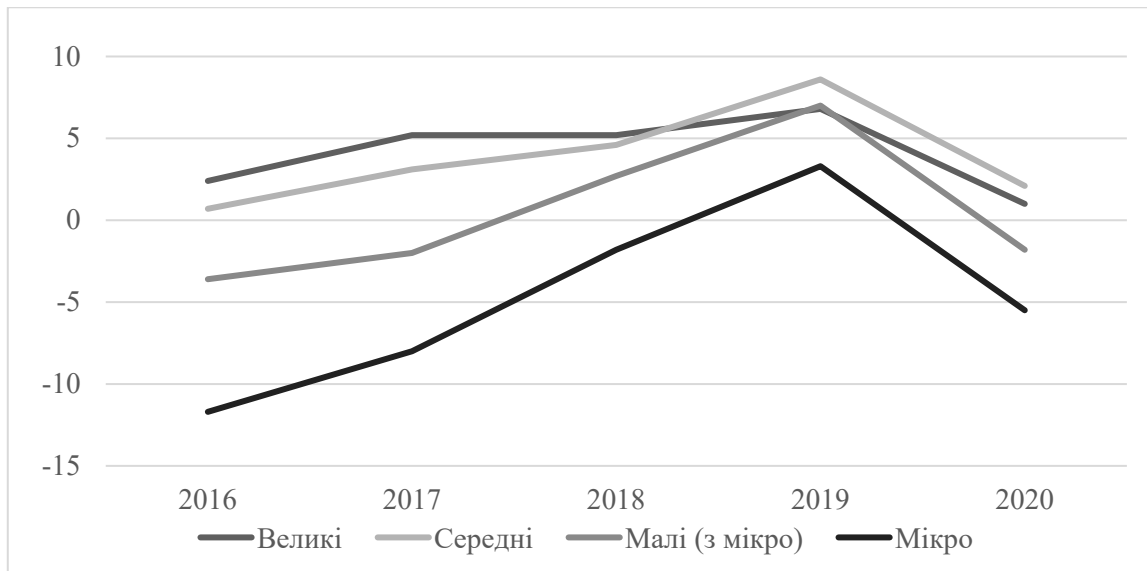
Проаналізувавши дані рівня рентабельності підприємств за 2016–2020 рр., можна зробити висновок, що в 2016 р. вперше з кризового 2014 р. спостерігається позитивна тенденція нарощування підприємствами прибутків. Із 2017 до 2019 рр. тенденція продовжувалася за всіма секторами підприємств. Якщо аналізувати сегменти, то в середньому прибутковими були всі підприємства, крім мікропідприємств (стосовно всієї діяльності; рентабельність операційної діяльності і в них стала позитивною). Загалом простежується різке падіння рентабельності всіх сегментів підприємств із 2019 р., що пояснюється кризою, викликаною пандемією, у якій найбільше постраждали малі та мікропідприємства [3]. Загалом простежується чітка залежність між розміром підприємств та їхньою рентабельністю. Чим більше підприємство, тим більш прибуткова діяльність. Така залежність може бути викликана такими чинниками, як: низька ефективність менших за розміром підприємств; невисока якість їхнього управління фінансами; вища конкуренція на ринках, на яких працюють невеликі підприємства; відсутність достатньої обізнаності щодо ведення підприємницької діяльності.

На користь того, що причини можуть бути не лише об'єктивними, а й суб'єктивними, говорить той факт, що збитки домінують роками. Таке існування немає сенсу, оскільки дешевше не здійснювати діяльності взагалі.

Рис. 7. Рентабельність операційної діяльності підприємств в Україні за 2016–2020 рр.

Джерело: розроблено авторами за [3]

Рис. 8. Рентабельність усієї діяльності підприємств в Україні за 2016–2020 рр.

Джерело: розроблено авторами за [3]

Окрім вище окреслених, ще однією проблемою українського МСП є низький рівень доступу до фінансів. За даними рейтингу легкості ведення бізнесу, у розділі «отримання кредитів» Україна посідає 37-е місце на рівні з Польщею, випереджає Словаччину (48), Литву (48), Естонію (48) та Німеччину (48) [5]. За статистикою 56% українських підприємств виражають потребу в додатковому доступі до фінансів для розвитку своєї діяльності. У мікро- та

малого бізнесу показник потреби становить 34% та 40% відповідно [2, с. 300]. При цьому основним драйвером запиту на отримання позики є потреба в оборотному капіталі, який бізнес не може покрити власними коштами. На даний момент для підтримки МСБ в Україні існують державна програма пільгового кредитування (5–7–9%), програми пільгового кредитування міжнародних донорів, різноманітні кредитні продукти банків, проте висока

кредитна ставка та високі стандарти є ключовими проблемами у питанні доступу до фінансових ресурсів. Для отримання позики фізична особа – підприємець повинна бути резидентом України, річний дохід від будь-якої діяльності якого не перевищує еквівалент у 20 млн євро на момент подачі заявки та реалістичний та обґрунтований бізнес-план для новостворених підприємств. Станом на 4 жовтня 2021 р. сума підписаних кредитних договорів становила 64 785,1 млн грн. З усіх заявок 52% договорів підписані, 35,5% відхилені, решта знаходяться на розгляді. При цьому найчастіше підприємцям відмовляли через низьку ділову репутацію позичальника (60% відмов) та відсутність прозорості фінансової звітності. За цілями фінансування 54% усіх коштів спрямовуються з антикризовою метою, 33% – на рефінансування раніше отриманих позик та лише 12% з інвестиційною метою [9]. Це свідчить про те, що програма скоріше використовується банками для порятунку своїх клієнтів від можливого банкрутства, а не сприяє розвитку нового бізнесу. Проте варто зауважити, що такі результати можуть бути напряму залежні від утрат, пов'язаних із карантинном, та не показувати об'єктивні результати даної програми. За видами економічної діяльності найбільший доступ до фінансування має АПК (44% кредитів), та лише 26% припадає на торгівлю, яка потерпає від спричиненої коронавірусом кризи [9]. Недоліком програми, на нашу думку, є те, що для новоствореного бізнесу вони надто недоступні. АПК – найбільш платоспроможний та конкурентний сектор української економіки. Звичайно є винятки, у яких чимало аграрних підприємств потерпають від кризи, проте загалом сектор почуває себе значно краще за інших, отримує допомогу від більшості країн, підпадає під різні програми компенсацій і допомоги. Спочатку метою програми було фінансування інвестиційних проєктів бізнесу, які створюватимуть робочі місця, згодом до

участі в програмі допустили бізнес, який хотів рефінансувати свої позики під більш низький відсоток або навіть під 0%. Під час коронакризи це був правильний крок, проте згодом утворилася парадоксальна ситуація, і в результаті той бізнес, заради підтримки якого був створений даний проєкт, платить за своїми позиками 5–9% річних. А той бізнес, який приєднався до програми згодом, рефінансує свої позики чи бере кредит на поповнення оборотних коштів і не зобов'язаний створювати робочі місця, узагалі не сплачує відсотки за користування державними коштами. Тож 37-е місце України в рейтингу легкості ведення бізнесу демонструє потенційну конкурентоспроможність вітчизняної кредитної системи, проте для подальшого розвитку МСБ варто розвивати не лише правову систему функціонування створених інструментів, а й робити інформацію щодо цих інструментів доступною для всіх учасників ринку та забезпечувати їхню інституційну готовність до отримання кредитів.

У Німеччині однією з особливостей МСБ є розвиток інноваційного бізнесу. Для цього в країні створено консультаційні пункти при Палаті промисловості і торгівлі, комісію стимулювання технологічного трансферту. Держава підтримує і сприяє організації технопарків, низки державних і національних програм за пільговою, а часом і дотаційною підтримкою малих і середніх підприємств. Сьогодні тут сформовано чітку інфраструктуру державної підтримки малого інноваційного бізнесу: технологічні центри, дослідні інститути та навіть спеціальна транспортна мережа. Надання пільгових кредитів малим і середнім підприємствам влада Німеччини вважає вигідним для обох сторін [10].

У Франції державна політика спрямована на створення і зростання нових МСП, економічний розвиток регіонів і збільшення зайнятості. Заохочується пільгами, а в окремих випадках і підйомними, відкриття бізнесу в економічно депресивних зонах Франції. Це означає звільнення від податків

на три роки, а також для консультативної допомоги існує система підтримки безробітних, що вирішили створити власний бізнес. Практично усі власники малих підприємств можуть розраховувати на отримання пільгових кредитів, позик і субсидій [10].

У Польщі система підтримки МСБ переорієнтувалася на інновації і стартапи, які потребують зовсім інших інструментів та підходів до моделі ведення бізнесу. Нова модель підтримки та стимулювання МСБ у Польщі характеризується податковими, фінансовими перевагами, проводиться активна популяризація бізнесу, створення необхідних інституцій підтримки МСБ. Окрім загальних форм оподаткування, малі підприємства в Польщі можуть користуватися спрощеними формами, які характеризуються нижчим рівнем зобов'язань, простими правилами й легкістю застосування у щоденній практиці. Фінансова підтримка малого бізнесу передбачає використання системи проектного фінансування малих підприємств, тобто цільове кредитування позичальника для реалізації інвестиційного проекту [11].

У сучасних умовах неможливо не згадати про вплив пандемії і жорстких карантинних заходів, які мають однозначно негативний вплив на економіку країн. Від початку 2020 р. весь світ зіткнувся із цією проблемою. Найбільше постраждав малий та середній бізнес, який не має належної фінансової подушки. Тож в умовах сповільнення економічної активності та тотальної невизначеності опинилися безліч підприємств. Програми державної підтримки як і в урядах розвинених країн, так і в тих, що розвиваються, варіюються, хоча в їх основу закладено схожі методи щодо надання додаткової фінансової допомоги, запобігання безробіттю, зменшення податкового тиску тощо [12].

Одну з найбільш масштабних програм підтримки розгорнула Німеччина, виділивши 37% ВВП країни. Основними заходами були: скасування податку на прибуток як для фізичних осіб, так і для

підприємств. Підприємства з кількістю до 10 робочих місць отримали право на отримання фінансової допомоги у розмірі від 9 до 15 тис євро; прийнято заходи щодо пільгових умов отримання кредиту та оформлення короткострокових трудових договорів [12].

Італія використала 20% ВВП на владнання кризових наслідків пандемії. Самозайнятим особам сплачували 600 євро упродовж трьох місяців, а роботодавцям компенсували 50% від зарплат протягом дев'яти тижнів від початку карантину [9].

У Франції для малих підприємств було скасовано сплату податків та комунальних послуг. Бізнесу, чий щорічний дохід становить менше 1 млн євро або який зазнав 70% збитку через коронавірус, видали щомісячний грант у розмірі 1 500 євро. Також держава компенсувала працівникам 70% від їхньої зарплати, працівники з мінімальною заробітною платою були відшкодовані на 100% [12].

У деяких країнах були прийняті точкові заходи допомоги найбільш постраждалим індустріям, наприклад представникам розважального та готельного бізнесу.

Натомість в Україні на допомогу підприємствам було виділено 3% ВВП. Безумовно, порівняно з розвиненими країнами в Україні немає економічних можливостей впроваджувати обширні програми допомоги. Проте з боку українського уряду було прийнято низку рішень, які передбачають тимчасові послаблення для бізнесу під час карантину. Так, на період із 1 березня до 30 квітня 2020 р. фізичні особи – підприємці були тимчасово звільнені від нарахування і сплати єдиного соціального внеску, однак це допомогло заощадити лише мінімальні кошти. Також Нацбанком були відтерміновані виплати за кредитами, однак не був скасований механізм накопичення відсотків. Виходить, що чим довше підприємці затягнуть із виплатами по кредиту, тим більшу суму вони повинні сплачувати потім. На період карантину також не нараховувалися штрафи за несплату комуналь-

них послуг, а виплати за іпотечними кредитами були відтерміновані. Однак варто зауважити, що деякі державні заходи допомагають лише частково, а сукупність підприємців не сприймає державу як надійного партнера, водночас відноситься з побоюваннями до можливих штрафів, перевірок та іншого регуляторного навантаження [9]. Загалом світові тенденції кредитування малого бізнесу характеризуються не лише сприятливістю банківських установ до фінансування МСП, а й значною підтримкою цього процесу з боку держави. Тому першочерговим завданням для України є адаптація досвіду державної підтримки банківського кредитування сфери малого бізнесу.

Головними напрямками державної політики підтримки малого і середнього підприємництва у розвинених країнах є усунення бюрократичних перешкод на шляху створення та функціонування, надання прямої фінансової підтримки, полегшення доступу до джерел фінансування, зменшення податкового тягаря, підвищення інноваційного потенціалу, сприяння активному використанню електронної торгівлі.

Отже, країни Європейського Союзу і його наддержавні структури здійснюють активне регулювання діяльності малих та середніх підприємств та впроваджують у життя практику широкого сприяння їх розвитку з боку урядових структур. Головною тенденцією є активніше використання нефінансових методів підтримки, тому основна увага приділяється усуненню адміністративних перешкод на шляху створення і функціонування малого та середнього бізнесу.

Висновки і пропозиції. Мале та середнє підприємництво є важливою частиною економіки. Як показує досвід зарубіжних країн та ЄС зокрема, головним елементом підтримки функціонування МСП є заходи з боку держави, підлаштовані під реальні потреби бізнесу. Держава – це основний інститут, наділений достатнім ресурсом для ефективної підтримки вітчизняного

бізнесу. Питання стимулювання розвитку МСП в Україні належить до завдань державної влади, саме тому виявлення характерних відмінностей між національною політикою та заходами розвинених країн є важливим кроком до виявлення світових запитів та потреб, детального аналізу методів впливу та перейняття успішного зарубіжного досвіду. Серед важливих важелів впливу на розвиток МСП за кордоном є не лише усунення бюрократичних перешкод, пряма фінансова підтримка, полегшення доступу до джерел фінансування та зменшення податкового тягаря, а й активна участь у розвитку підприємницької обізнаності населення, розвиток підприємницької культури та компетенцій.

Згідно з результатами дослідження, поточними бар'єрами розвитку підприємництва в Україні є такі:

1. відсутність скоординованої взаємодії органів державної влади, місцевого самоврядування та інших зацікавлених сторін щодо реалізації державної політики розвитку МСБ, надмірна зарегульованість;

2. низький рівень платоспроможності населення, що чинить негативний вплив на обсяги збуту на внутрішньому ринку та складність під час виходу на міжнародні ринки через відсутність знань, навичок і брак фінансових можливостей;

3. недоступне кредитування, високовартісні фінансові ресурси для МСБ, завищені вимоги для їх отримання, відсутність альтернативних механізмів для фінансування;

4. низький рівень підприємницької культури та фінансової грамотності серед підприємців.

З огляду на проведенне дослідження, авторами статті рекомендовано підвищити спроможність місцевих органів влади провадити обґрунтовану регуляторну політику щодо МСП та заходів контролю, які б сприяли розвитку МСП, нарощуванню їхніх ділових обсягів та допомагали б їм провадити діяльність відповідно до національного законодавства. Також задля загальної зручності та уникнення випад-

кової відповідальності рекомендовано переглянути та впровадити практику інформування МСП про основні зміни до законодавства, що безпосередньо встановлюють нові вимоги до мікро- та малого бізнесу. Така інформація з надійного джерела суттєво б допомогла інституційно слабким мікро- і малим підприємствам діяти відповідно до законодавства і не створювати підґрунтя для претензій до них із боку контролюючих органів. Обмежений доступ до фінансування для МСП є чи не найголовнішою перешкодою для розвитку бізнесу. У цьому контексті автори статті вважають за необхідне здійснити перегляд та оцінку відповідних заходів та актуальних програм кредитування. Важливим кроком до запровадження нових стандартів у секторі МСП може стати перейняття практики ЄС у сфері регуляторних робіт (аналіз регуляторного впливу, публічні обговорення, налагодження професійного діалогу з відповідними бізнес-об'єднаннями, застосування М-тесту).

У цілому державі нині необхідні презавантаження чинного законодавства з питань праці, спрощення адміністрування податків та звітності, документального оформлення процедури найму працівників, перегляд штрафних санкцій за порушення трудового законодавства і порядку їх застосування. Усі згадані напрями роботи безпосередньо стосуються проблематики роботи МСП, а аналіз і вивчення досвіду провідних країн ЄС дасть змогу Україні значно поліпшити власну систему підтримки МСП та створити основи для формування конкурентоспроможної економіки.

Література:

1. Оцінка реалізації стратегії розвитку малого та середнього підприємництва в Україні на період до 2020 року та подальші напрями політики. *Рада Бізнес-омбудсмена*. 2019.
2. Вектори економічного розвитку 2030. *Кабінет Міністрів України*. 2020. URL: <https://nes2030.org.ua/docs/doc-vector.pdf> (дата звернення: 18.10.2021).
3. Економічна діяльність. Діяльність підприємств. *Державна служба статистики України*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 25.10.2021).

4. Огляд малого і середнього підприємництва в Україні. *Офіс розвитку малого і середнього підприємництва, Офіс ефективного регулювання*. 2020. URL: https://drive.google.com/file/d/112ckLnFpxcbePvy_ymQlJM5Wci5RKxP/view
5. DoingBusiness 2020. Washington, DC. *World Bank*. DOI: 10.1596/978-1-4648-1440-2 (дата звернення: 02.11.2021).
6. Кизим М.О., Чечетова-Терашвілі Т.М., Хаустова В.Є. Мале та середнє підприємництво в Україні: особливості та проблеми розвитку. *Бізнес Інформ*. 2019. № 10. С. 301–317. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2019-10-301-317>
7. Банасько Т.М., Варичева Р. Оподаткування малих підприємств: зарубіжний досвід. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2020. № 45. С. 182–187. DOI: <https://doi.org/10.32841/2413-2675/2020-45-30>
8. International Bank for Reconstruction and Development. Doingbusiness 2020. *International Bank for Reconstruction and Development. The World Bank*. 2020. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/688761571934946384/pdf/Doing-Business-2020-Comparing-Business-Regulation-in-190-Economies.pdf> (дата звернення: 07.11.2021).
9. Щотижнева інформація про результати Державної програми Доступні кредити 5–7–9% станом на 04.10.2021. *Фонд розвитку підприємництва*. 2021. URL: https://bdf.gov.ua/5-7-9_04-10-2021.pdf (дата звернення: 04.10.2021).
10. Стрілець В.Ю. Зарубіжний досвід кредитування малого бізнесу. *Бізнес Інформ*. 2019. № 3. С. 44–50. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2019-3-44-50>
11. Берницька Д.І. Дослідження процесів розвитку малого і середнього бізнесу: зарубіжний досвід. *Економічний форум*. 2019. № 2.
12. Красота О.В., Кір'єв І.С. Особливості розвитку малого підприємництва в умовах порушення макроекономічної стабільності. *Ефективна економіка*. 2021. № 2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8671>. DOI: 10.32702/2307-2105-2021.2.98

References:

1. Rada Biznes-Ombudsmena (2019) Otsinka realizatsii stratehii rozvytku maloho ta serednoho pidpriemnytstva v Ukraini na period do 2020 roku ta podalshi napriamy polityky [Assessment of the implementation of the strategy for the development of small and medium enterprises in Ukraine for the period up to 2020 and further policy areas].
2. Kabinet Ministriv Ukrainy (2020) Vektory ekonomichnoho rozvytku 2030 [Vectors of economic development 2030]. Available at: <https://nes2030.org.ua/docs/doc-vector.pdf> (accessed 18 October 2021).
3. Derzhavna sluzhba statystryky Ukrainy (2021) Ekonomichna diialnist. Diialnist pidpriemstv [Economic activity. Activities of enterprises]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed 25 October 2021).

4. Ofis rozvytku maloho i serednoho pidpriemnytstva, Ofis efektyvnoho reholiuvannia (2020) Ohliad maloho i serednoho pidpriemnytstva v Ukraini [Overview of small and medium enterprises in Ukraine]. Available at: https://drive.google.com/file/d/1I2ckLnFpxcbePvy_ymQIJMi5Wci5RKxP/view.
5. World Bank. 2020. Doing Business 2020. Washington, DC: World Bank. DOI: 10.1596/978-1-4648-1440-2 (accessed 2 November 2021).
6. Kyzym M. O., Chechetova-Terashvili T. M., Khaustova V. Ye. (2019) Male ta serednie pidpriemnytstvo v Ukraini: osoblyvosti ta problemy rozvytku. *Biznes Inform* [Small and medium business in Ukraine: features and problems of development], no. 10, pp. 301–317. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2019-10-301-317>
7. Banasko T.M., Varycheva R. (2020) Opodatkuvannia malykh pidpriemstv: zarubizhnyi dosvid. *Naukovyi visnyk mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu* [Taxation of small businesses: foreign experience]. DOI: <https://doi.org/10.32841/2413-2675/2020-45-30>
8. International Bank for Reconstruction and Development, The World Bank (2020) International Bank for Reconstruction and Development. Doing business 2020. Available at: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/688761571934946384/pdf/Doing-Business-2020-Comparing-Business-Regulation-in-190-Economies.pdf> (accessed 7 November 2021).
9. Fond Rozvytku Pidpriemnytstva (2021) Shchotyzhneva informatsiia pro rezultaty Derzhavnoi prohramy Dostupni kredyty 5-7-9 stanom na 04.10.2021. Fond Rozvytku Pidpriemnytstva [Weekly information on the results of the State Program Available loans 5-7-9 as of 04.10.2021]. Available at: https://bdf.gov.ua/5-7-9_04-10-2021.pdf (accessed 4 October 2021).
10. Strilets V. Yu. (2019) Zarubizhnyi dosvid kredyuvannia maloho biznesu [Foreign experience in small business lending]. *Biznes Inform*, no. 3, pp. 44–50. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2019-3-44-50>
11. Bernytska D. I. (2019) Doslidzhennia protsesiv rozvytku maloho i serednoho biznesu: zarubizhnyi dosvid [Research of small and medium business development processes: foreign experience]. *Ekonomichnyi forum*, no. 2.
12. Krasota O. V., Kiriev I. S. (2021) Osoblyvosti rozvytku maloho pidpriemnytstva v umovakh porushennia makroekonomichnoi stabilnosti. *Efektyvna ekonomika* [Features of small business development in the conditions of violation of macroeconomic stability], no. 2. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8671> DOI: 10.32702/2307-2105-2021.2.98

Аннотация. В статье проанализированы и сопоставлены основные показатели деятельности малого и среднего предпринимательства в Украине и некоторых странах Европы. Выделены основные проблематические моменты, с которыми сталкиваются предприниматели на общенациональном уровне, и те, что связаны с уровнем осведомленности и компетенции в ведении предпринимательской деятельности. Определены основные препятствия и проведены сравнения с некоторыми странами ЕС, такими как ведущие Германия, Италия, Франция, и теми, чье экономическое развитие достижимо для сопоставления с украинским. Рассмотрены преимущества и недостатки принятия актуальных мер по развитию малого и среднего предпринимательства в Украине и за рубежом. Предложены изменения и, по мнению авторов, важная система мер по усовершенствованию существующей в Украине стратегии ведения предпринимательской деятельности.

Ключевые слова: малое и среднее предпринимательство, микропредпринимательство в Украине, развитие малого бизнеса, зарубежный опыт ведения малого предпринимательства, проблемы малого бизнеса в Украине.

Summary. Small and medium entrepreneurship (SME) in Ukraine has always existed in difficult socio-economic conditions. Doing business has been complicated by waves of numerous economic crises, the political situation in the east of the country since 2014, and since 2020 – the global crisis caused by the pandemic. In Ukraine, SMEs are an important part of the economy, as they create new working places and make a significant contribution to the country's gross domestic product. That is why its development is one of the main priorities of the Government of Ukraine, which is enshrined in the Association Agreement between Ukraine and the European Union. However, not only external factors influence the development of entrepreneurship. World and domestic practice show that a necessary condition for the successful development of small and medium enterprises is state and regional support. The priority of state participation in the development of the business sector is to create favorable legal and socio-economic conditions for effective development and expanded reproduction. In the EU, much attention has been paid to the development of small and medium-sized businesses since the last century. Since then, each member state has its own strategy, active government support in the areas of finance, taxation and regulation, and a highly developed culture of entrepreneurial awareness. That is why it is necessary to pay considerable attention to the study of foreign business development

practices. This article analyzes and compares the main indicators of small and medium enterprises in Ukraine and some European countries. The main problematic points that entrepreneurs face are highlighted. The main obstacles have been identified and compared with EU countries, such as Germany, Italy, France, and those whose economic development is closer to Ukrainian indicators. The advantages and disadvantages of taking current measures for the development of small and medium enterprises in Ukraine and abroad are considered. Changes and, according to the authors, an important system of measures to improve the existing business strategy in Ukraine are proposed.

Keywords: small and medium business, micro-business in Ukraine, small business development, foreign experience of small business, problems of small business in Ukraine.